

*Лада Віктараўна Алейнік
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск*

**САЦЫЯЛЬНА-ПСІХАЛАГІЧНЫ ПАРТРЭТ ПІСЬМЕННІКА
Ў АПАВЯДАННЯХ АЛЕСЯ БАДАКА**

Анатацыя. Даследуюцца апавяданні беларускага пісьменніка Алеся Бадака, у якіх адлюстраваны актуальныя праблемы бягучага літаратурнага працэса. Выяўляюцца мастацкія інтэрпрэтацыі праблем, уласцівых мастацкай творчасці, якія звязаны з трансфармацыямі грамадскага статусу і сацыяльнай ролі сучаснага пісьменніка. Сцвярджаецца, што мастацкая літаратура істотна дапаўняе навуковы досвед аб псіхалогіі творчасці.

Ключавыя словы: мастацкая літаратура, пісьменнік, апавяданне, сацыяльна-псіхалагічны партрэт.

Abstract. The article examines the stories of the Belarusian writer Ales Badak, which reflect the current problems of the current literary process. Artistic interpretations of the problems inherent in artistic creativity, which are associated with transformations of the social status and social role of a modern writer, are revealed. It is argued that fiction significantly complements the scientific experience about the psychology of creativity.

Keywords: fiction, writer, short story, socio-psychological portrait.

Разуменне сацыякультурнай ролі літаратуры грунтуецца, як вядома, непасрэдна на тэарэтычных і літаратуразнаўчых даследаваннях, на філалагічным аналізе канкрэтных мастацкіх твораў. Гэта натуральна і правамерна – менавіта комплекснае вывучэнне мастацкага тэкста з’яўляецца асновай яго асэнсавання, інтэрпрэтацыі, вызначэння культурна-гістарычнай і эстэтычнай каштоўнасці. Але літаратурныя творы заўсёды разглядаюцца з пункту гледжання чытача, бо пры ўсёй прафесійнай кампетэнтнасці, крытык і літаратуразнаўца гэтаксама чытачы. Некаторыя вучоныя нават іранічна заўважаюць, што нягледзячы на шматлікасць тэарэтыка-метадалагічных падыходаў і разнастайнасць філалагічнага інструментарыя, сучаснае літаратуразнаўства па-ранейшаму абмяжоўваецца “інтэрпрэтацыяй аўтарскай волі і паводзінаў”. “Версіі вытлумачэння ахопліваюць дыяпазон ад разумення тэкста як метафары жыцця, грамадства, гісторыі, асяроддзя да трактоўкі яго як дэманстрацыі рытарычных правілаў этыкетных літаратурных паводзінаў. <...> Аднак разуменне сацыяльнай ролі літаратуры ў яе гістарычным руху мае на ўвазе неабходнасць тэарэтычнага асэнсавання значнасці кожнага з удзельнікаў

літаратурнага працэса і выпрацоўкі сродкаў эмпірычнага вывучэння іх узаемадзеяння, узаемаўплыву...” [1, с. 234–235]. Сыходзячы з гэтага меркавання сацыёлагаў літаратуры, правамерна заўважыць, што чытач гэтаксама з’яўляецца ўмоўным удзельнікам літаратурнага працэса. Менавіта да яго апелюе сваімі думкамі і эмоцыямі пісьменнік, з яго пункту гледжання спрабуе ацэньваць уласны мастацкі тэкст, а ступень чытацкай цікавасці абумоўлівае папулярнасць і агульны лёс мастацкага твора.

На жаль, рэфлексіі пісьменнікаў адносна ўзаемасувязі з чытацкай аўдыторыяй (унутраныя маналогі, лірычныя адступленні, алузіі, рэмаркі і інш.), апасродкавана ўвасобленыя ў мастацкіх творах, не надта часта робяцца прадметам спецыяльнай увагі літаратуразнаўцаў, успрымаюцца пераважна як дэкаратыўныя элементы сюжэта. Між тым, асэнсаванне аўтарам перспектывных рэакцый чытача на яго творчы меседж, пошук аптымальных шляхоў да ўзаемаразумення маюць значэнне не толькі для аб’ектыўнага разумення канцэпцыі пэўнага твора, але і для асэнсавання індывідуальнасці пісьменніка, яго матывацый і стымуляў, светаадчування і ладу мыслення.

У прозе Алеся Бадака даволі часта галоўным героем з’яўляецца пісьменнік. Сюжэты твораў (аповесць “Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца”, апавяданні “Інструкцыя па спакушэнні замужніх жанчын”, “І мора шум у цемрадзі пакоя”, “Тэорыя вінаватасці”, інш.) узбуйняюць шараговыя, на першы погляд, жыццёвыя сітуацыі да філасофскіх абагульненняў, надаюць гісторыям прытчавыя сэнсы. У кожным творы герой-пісьменнік перажывае катарсіс, у звыклым будзённым выпадку адкрывае новае і нечаканае. Безумоўна, паміж аўтарам і літаратурным персанажам заўжды існуе дыстанцыя, неправамерна расцэньваць меркаванні мастацкага героя як непасрэдня перакананні пісьменніка. Але пры ўсіх умоўнасцях, пазіцыя аўтара несумненна выяўляецца ў тэзісах, агучаных героем.

Вядома, што мастак аддае перавагу тэмам, важным і цікавым для яго асабіста, выбудоўвае сюжэты, у якіх вырашае актуальныя для сябе праблемы. Пісьменнік і літаратуразнаўца С. М. Есін падкрэсліваў: “Па свайму характуру і вобразу дзейнасці пісьменнік, як, урэшце, і ўсе іншыя дзеячы мастацтва, схільны да рэфлексіі, да “трымцення” выбару, да празмернай увагі не толькі адносна самой матэрыі, не толькі адносна слоўнай дадзенасці, але і наконт таго, з чаго гэта дадзенасць складаецца, і як яна трансфармуецца ў працэсе творчасці. Мастак надта часта задае сабе пытанне: чаму я ствараю, як гэта атрымліваецца, якім чынам мае дзеянні прыводзяць менавіта да гэтага выніку? Мастак амаль заўсёды, магчыма, і неўсвядомлена, тэарэтык. <...> Калі перакладаць гэта на дакладную канкрэтную мову, то прасцей сказаць: пісьменнік – тэарэтык сваёй творчасці. Але ж, ці не праўда, вызначэнне законаў сваёй маленькай уласнай творчасці вядзе да пазнання законаў больш абагульненых, законаў усеагульных, і менавіта таму кожны пісьменнік

амаль заўсёды, у той ці іншай ступені, – даследчык, ён заўсёды адкрывае тэарэтычны свет, літаратурна адбудаваны нанова? І кожнае такое новае веданне – асаблівае веданне пісьменніка-тэарэтыка – мае пэўнае значэнне і для навукі, і для літаратуры” [2, с. 4].

У апавяданні А. Бадака “Дождж ліў як з вядра” ўвасоблены дастаткова шараговы эпізод – пісьменнік прыехаў на кніжны фестываль, каб прэзентаваць сваю новую кнігу. І нават той факт, што “некалькі дзясяткаў пластмасавых крэслаў, расставленых паўкругам вакол невялічкай імправізаванай сцэны, <...> былі пустыя” не з’яўляецца неардынарным паваротам у сюжэце. Наадварот, вельмі характэрна для сённяшняга часу, што наведвальнікі тоўпяцца “ў цэнтры павільёна”, дзе павінна адбыцца сустрэча “з аўтарам бестселераў у жанры сентыментальнай прозы” [3, с. 29]. Абставіны, у якіх разгортваецца дзеянне, выглядаюць вельмі сімвалічна ў адносінах да сучаснай сацыякультурнай сітуацыі – дэманструюць аўтсайдэрскія пазіцыі сур’ёзнай літаратуры ў параўнанні з масавай, падкрэсліваюць агульную страту ўвагі да прыгожага пісьменства, да акадэмічнага мастацтва. Вядома, што ў пачатку XXI стагоддзя сацыяльная роля і грамадскі статус пісьменніка кардынальна змяніліся, шлях творцы да чытача запатрабаваў новых стратэгий. Літаратурнаўца У. Капцаў падкрэслівае: “Што ўяўляе сабой сучасны пісьменнік без медыйнага іміджу? <...> Калі пісьменнік прэтэндуе на “сваё” месца ў грамадстве і пазнавальнасць аўдыторыяй, ён павінен стаць медыяпраектам, у якім спалучаюцца камерцыйная выгада, грамадска-палітычны імідж, літаратурная якасць. Праект канцэптуальны і пралічаны на гады наперад, варыятыўны ў пэўнай сітуацыі маніпулявання чытацкай цікавасцю, выкарыстоўвае ўвесь арсенал медыйных сродкаў і патэнцыйных ходоў” [4, с. 112].

Не менш сімвалічна, чым інтэр’еры кніжнага павільёна, выглядае выступ пісьменніка, які адмаўляецца ад “прадстаўлення” і пачынае самастойную гаворку з “аўдыторыяй”, якая складаецца ўсяго з адной юнай дзяўчыны: “Добры дзень! Я і сам не буду прадстаўляцца: думаю, у маёй сітуацыі гэта лішняе. Зрэшты, было б разумна, калі б усе выдавецтвы ўвогуле адмовіліся ставіць на вокладках кніг імя аўтараў і назвы твораў. Паверце, тады нашмат узрасла б колькасць тых, хто прачытаў “Вайну і мір”, і зменшыліся б тыражы кніг многіх модных сёння аўтараў. Нават страшна ўявіць, колькі людзей ва ўсім свеце кінулі б займацца пісьменніцтвам і нарэшце сталі б рабіць тое, чым яны могуць прыносіць большую карысць” [3, с. 30]. Такім чынам, герой-пісьменнік адразу пастулюе тэзу, якая далей робіцца лейтматывам твора і абгрунтоўваецца рознымі прыкладамі і доказами: у сучасным свеце запатрабаванасць літаратурных твораў вызначаецца не столькі каштоўнасцю тэкста, колькі другаснымі фактарамі. У якасці аргументаў пісьменнік згадвае некалькі славутых твораў: “Мы не ведаем, хто напісаў “Слова аб палку Ігаравым”. Але няўжо б яно зрабілася больш геніяльным, калі б мы гэта ведалі? Ёсць у беларускай літаратуры дзевятнаццатага стагоддзя славутая сатырычная паэма –

“Тарас на Парнасе”. Не чулі? Паверце на слова: паэма, і праўда, цудоўная. Нездарма яе прыпісвалі то Дуніну-Марцінкевічу, то Багушэвічу – ого, у свой час гэта былі зоркі першай велічыні ў нашай літаратуры. <...> А пасля высветлілі аўтарства: Канстанцін Вераніцын. Крытыкі разгубіліся. Хто гэта? Адкуль? Аказваецца, з Віцебскага павета, з вёскі Астраўляны. <...> Сваю паэму Вераніцын напісаў у дваццаць адзін год, калі вучыўся ў Гора-Горацкім земляробчым інстытуце на агранома. І пайшла яна ананімна па руках – у адным, другім, трэцім спісах. <...> І што... думаеце, Вераніцын пачаў біць сябе ў грудзі: гэта я аўтар! Ды кіньце, ён пальцам не пава-рушыў... <...> Хацеў бы я паглядзець на таго, хто сёння па сваёй ахвоце гатовы адмовіцца ад такой славы. ...Дваццаць першае стагоддзе разбурае літаратуру, як карозія” [3, с. 30]. Письменник з відавочнай прыкрасцю падкрэслівае, што многія сучасныя мастакі слова маюць кардынальна іншыя творчыя мэты і амбіцыі ў параўнанні са сваімі папярэднікамі – перадусім імкнуцца да вядомасці, да папулярнасці. Калі раней літаратурныя класікі кіраваліся жаданнем рэалізаваць свае здольнасці, давесці ўласныя ідэі і перакананні да публікі, то сёння вельмі многае для пераважнай большасці літаратараў вызначаюць матэрыяльныя дывідэнды. Трансфармацыі, якія адбыліся і адбываюцца ў сусветнай літаратуры – змены актуальных канонаў, камерцыялізацыя, медыйнасць, узнікненне новых жанраў, якія агулам вызначаюцца як “інфатэйнмент” (інфармуючы забаўляй) – з пункту гледжання героя твора з’яўляюцца згубнымі для прыгожага пісьменства, для мастацтва ўвогуле. Па сутнасці пісьменнік у сваёй прамове маніфестуе ўласны погляд на культуру літаратурнай творчасці: мастак ні пры якіх умовах не павінен “зніжаць планку” пад густ масавага чытача, спакушацца моднымі тэндэнцыямі, займацца “раскруткай іміджу”. Нягледзячы на тое, што экспансія масавай культуры дыктуе свае жорсткія ўмовы, пісьменнік перадусім абавязаны імкнуцца да творчай незалежнасці, да выяўлення сваёй індывідуальнасці, павінен арыентавацца на чытача кампетэнтнага, удумлівага, здольнага спасцігнуць аўтарскія рэфлексіі, ідэйную сутнасць твора. “Літаратура – гэта тое, што ў нас унутры. Друкаванае слова мёртвае, пакуль яно не пройдзе, як вада скрозь пясок, праз нашы ўяўленні. Дайце прачытаць адзін і той жа тэкст тысячы чалавек: тое, што ў ім напісана, кожны ўявіць па-свойму. Чытач – суаўтар пісьменніка, геніяльны суаўтар. Але гэта злы геній літаратуры! Часам гэта сам д’ябал, які водзіць рукой пісьменніка, прымушаючы таго дзеля славы ці грошай пісаць бульварнае чытво...” [3, с. 31]. Інакш кажучы, герой-пісьменнік сцвярджае, што літаратура – гэта перадусім якасць тэкста, а першааснову мастацкага твора складае суаднесенасць каштоўнасных арыентацый аўтара і чытача.

Развагі пра ўзаемасувязь пісьменніка з патэнцыйнай чытацкай аўдыторыяй з’яўляюцца ключавымі гэтаксама ў апавяданні “Ідэальны чытач”, сюжэт якога багаты на алюзіі, алегарычную вобразнасць. Аўтар адмыслова завастрае ўвагу на думцы, што “на свеце хапае прафесій, прадстаўнікі якіх мараць пра ідэальнага спажываўца іх таленту” [5, с. 87], аднак гэтая мара, як падкрэслівае апавядальнік,

уласціва сапраўдным майстрам, адданым сваёй справе, але не рамеснікам. “Пераважная большасць пісьменнікаў мараць пра свайго масавага чытача, і толькі нямногія мараць пра чытача ідэальнага, цудоўна разумеючы, што ідэальных (гэта значыць таленавітых) чытачоў не нашмат больш, чым таленавітых пісьменнікаў. На жаль, вельмі часта адшукаць аднаго чалавека цяжэй, чым знайсці тысячы людзей” [5, с. 92]. Гэтыя рэфлексіі героя-пісьменніка непасрэдна звязваюцца з яго філасофскім асэнсаваннем трансцэндэнтнай прыроды мастацтва слова, невытлумачальнага ўздзеяння літаратурнага тэкста на чытача. Зразумела, даследчыкі могуць дэталёва прааналізаваць мастацкія творы з пункту гледжання ідэяна-мастацкіх і жанрава-стылёвых асаблівасцей, вызначыць іх вартасці і недахопы. Але, заўважае аўтар, захапленне чытача пэўным творам звязана не столькі з рацыянальным асэнсаваннем, колькі з эмацыйнай успрыемнасцю. “Ідэальнае чытанне нагадвае сапраўднае каханне: пры ім позірк бегае па словах, нібы па целе, і раней, чым пранікнуць у глыб тэксту, каб атрымаць ад яго найвышэйшую асалоду, ён атрымае асалоду ад сузірання таго, як пабудаваны фразы і падзелены тэкст на абзацы. З гэтага няцяжка здагадацца, што ідэальнае чытанне, як і каханне, можа з’явіцца не адразу, не з першага знаёмства з тэкстам, а ідэальны чытач з часам можа астыць да свайго любімага аўтара і захапіцца іншым. <...> Каб мець свайго ідэальнага чытача, неабавязкова быць геніяльным пісьменнікам, таму што любоў да творчасці канкрэтнага аўтара часам бывае такая ж невытлумачальная і непрадказальная, як і каханне” [5, с. 92–93]. У апавяданні лейтматывам выяўляецца мара пісьменніка аб самым простым і натуральным для творцы – каб яго тэксты рабіліся для чытача душэўнымі камертонамі, хвалявалі і натхнялі на жыццё, на здзяйсненні. “Духоўны пачатак у мастацкім слове – самы магутны, таму яно напаўняе нас найперш верай, а не ведамі. А вера, у адрозненне ад навукі, таго ж літаратурнага знаўства, збліжае розныя па сваім маштабе велічыні, паказваючы іх адрозненні ў той плоскасці, у якой навука паказаць не ў стане” [5, с. 98]. Між іншым, нямецкі філосаф В. Хёсле гэтаксама сцвярджае, што “мастацтва мае прамое дачыненне да ісціны, і таму яно можа паспрачацца з навукай і філасофіяй, калі мы спрабуем зразумець не эмпірычныя факты, а сутнасць рэчаіснасці” [6, с. 16].

Праблемы, якія па-мастацку асэнсоўвае А. Бадак у апавяданні “Ідэальны чытач” – страта сучаснікамі навыкаў чытання і разумення рознаўзроўневых сэнсаў твора, страта сакральнага статуса слова – уласцівыя, як вядома, не толькі айчынай сацыякультурнай сітуацыі. Працэсы глабалізацыі, развіццё інфармацыйных тэхналогій і сродкаў масавай камунікацыі кардынальна паўплывалі на сусветнае мастацтва, найперш – на літаратуру. Аднак аўтар апавядання заўважае, што пры ўсіх гэтых акалічнасцях менавіта ў беларускага пісьменніка ўзаемаадносіны з чытачом асабліва складаныя. “Напісаўшы некалькі старонак будучай кнігі, я люблю выйсці з кватэры і ў гарадскіх парках і скверах, на вуліцах і праспектах, у магазінах і кавярнях, у аўтобусах і метро назіраць за людзьмі, спрабодчы па тварах пазнаць

таго, для каго ў першую чаргу гэтая кніга пішацца. <...> Ідэальны чытач прызнае толькі арыгіналы, а не пераклады, што значна звужае прастору ў маіх пошуках, а значыць, павялічвае шанцы знайсці яго. З іншага боку, гэтая прастора сёння ўжо занадта маленькая, каб у ёй мог абавязкова з’явіцца ідэальны чытач, і з кожным годам яна звужаецца ўсё больш. Так, я пішу на мове, на якой паэзію і прозу чытае не вельмі шмат людзей” [5, с. 88–89]. Катастрафічным звужэннем сферы ўжытку нацыянальнай мовы абумоўлена своеасаблівая “культурная ізаляцыя” беларускай літаратуры, аўтсайдэрская роля пісьменніка ў сучаснай сацыякультурнай прасторы.

Сацыяльна-псіхалагічны партрэт – гэта не толькі набор статыстычных дадзеных адносна пэўнага прадстаўніка соцыўма і характарыстык яго ўнутранага складу, але і вынік самавыяўлення асобы, асэнсавання ўмоў дзейнасці і самарэалізацыі, пошук спосабаў рэпрэзентацыі ідэнтычнасці [7]. Паводле твораў А. Бадака, сучасны беларускі пісьменнік – гэта рамантык-ідэаліст, які не марыць пра шалёны поспех і не спаборнічае з іншымі літаратарамі за чытацкую ўвагу, гэта духоўны пасіянарый, які ідзе сваім шляхам, узнагародай прымаючы непасрэдна працэс творчасці, а не яго дывідэнды. Проза А. Бадака несумненна дапаўняе навуковы досвед пра сучасную літаратурную сітуацыю, актуальныя праблемы нацыянальнага прыгожага пісьменства.

ЛІТАРАТУРА

1. Гудков, Л. Литература как социальный институт: сб. работ / Л. Гудков, Б. Дубин. – М.: Новое литературное обозрение, 2020. – 792 с.
2. Есин, С. Н. Писатель в теории литературы: проблема самоидентификации: Монография / С. Н. Есин. – Москва: Лит. ин-т им. А. М. Горького, 2005. – 326 с.
3. Бадак, А. М. Дождж ліў як з вядра / Алесь Бадак // Ідэальны чытач: апавяданні, аповесці, запіскі на хаду. – Мінск: Выдавецкі дом “Звязда”, 2021. – С. 27–35.
4. Капцев, В. А. Трансформация образа современного писателя: от общественного статуса к медийному имиджу / В. А. Капцев. – Минск: БГУ, 2014. – 120 с.
5. Бадак, А. М. Ідэальны чытач / Алесь Бадак // Ідэальны чытач: апавяданні, аповесці, запіскі на хаду. – Мінск: Выдавецкі дом “Звязда”, 2021. – С. 87–104.
6. Хёсле, В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хёсле // Апокалипсис смысла. Сборник работ западных философов XX–XXI веков. – М.: Алгоритм, 2007. – С. 16–45.
7. Казакова, В. И. Социальный портрет как объект феноменологического анализа / В. И. Казакова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Социальные науки, 2011, № 1 (21). – С. 32–38.